

Coreferaat van dr. Henk Geertsema bij de inleiding “Veranderen in meervoud” van dr. Hans Donkers op het Event van de Kring Andragologie op 30 mei 2013.

Geachte aanwezigen,

Introductie

Allereerst hartelijk dank voor de uitnodiging om te reageren op het boek ‘Veranderen in meervoud’ van mijn gewaardeerde college, Gerard Donkers. We kennen elkaar al vele jaren, naar ik me herinner vanuit het landelijk netwerk docenten agogiek dat enkele jaren heeft bestaan onder zijn gloedvolle leiding. De discussies die we hielden als andragogen / docenten andragiek verliepen altijd uitermate heftig en chaotisch, waren sterk ideologisch gekleurd en werden gekenmerkt door het verschijnsel dat niemand het met iemand anders eens was, in ieder geval nooit helemaal eens was. Na afloop van die studiedagen dronken we met elkaar overigens in volle harmonie een glas en constateerden we dat het weer een ‘geweldige dag’ was geweest.

Dan een tweede vooropmerking, mogelijk teleurstellend voor sommige hoorders die houden van dit soort vuurwerk: ik ben erg enthousiast over het boek van Gerard, ik vind het een krachtige aanvulling op alles wat hij heeft geschreven, zeker ook waar het onderwijsdoeleinden betreft. Zijn standaardwerk ‘Veranderkundige modellen’ was aan een grondige herziening toe, daar de moderne student dit werk al snel als te complex en te conceptueel waardeert. En dat was het ook, mijns inziens terecht, want de andragiek of andragologie is een complex bedrijf. Net als sociaal werk een complexe activiteit is die niet goed gedaan kan worden met lineaire modellen en snelle antwoorden. Hoezeer de tijd dit ook lijkt te vergen, maar daarover straks meer.

Waar ik vooral van gecharmeerd ben is de toevoeging van het concept ‘zelfregulatie’, een concept dat Gerard al in de basis in zijn dissertatie uit 1999 (Donkers, 1999) heeft ontwikkeld en sindsdien verder uitgewerkt en onderzocht in diverse contexten. 'Zelfregulatie' is naar mijn overtuiging weliswaar niet onproblematisch, daarover straks ook meer, maar wel een van de werkwijzen om de ingewikkelde vraagstukken waarvoor we als samenleving staan van een antwoordrichting te voorzien.

Wat ga ik doen?

Ik ga allereerst met u nadenken over ‘veranderen’, daarna kijken naar een aantal kenmerken van onze tijd en cultuur, vervolgens gaan we de verschillende modellen plaatsen tegen de achtergrond van de geschiedenis en zal ik vandaar uit een waardering en problematisering geven van het model van zelfregulatie. Het geheel mondt uit in twee voorstellen waar de andragiek / andragologie zich in de komende jaren mee zou kunnen gaan bezighouden.

En daarna gaan we vast heftig discussiëren in de hoop aan het eind van de avond te kunnen constateren 'dat het weer geweldig was'!

Veranderen als kernbegrip voor de andragologie / andragogiek

Ten Have bespreekt in de 'Blauwdruk' uitgebreid het genus proximum van de andragologie. In afwijking van de keuze van Donkers pleit hij voor 'beïnvloeding' als soortbegrip in plaats van voor 'verandering'. Door die keuze wil Ten Have benadrukken dat er een zekere mate van eenzijdigheid in het handelen van de andragoog aanwezig is. Een eenzijdigheid die bewust gehanteerd wordt, weliswaar, maar toch: het gaat om een wenselijk geachte wijziging in de cliënt-situatie, waarbij die wijziging ook door de cliënt als welzijnsbevordering wordt ervaren. (Ten Have, 1973: 62). Van Beugen (1978) wijst er in navolging van ten Have op dat 'veranderen' zowel een betekenis van 'anders worden' als 'anders maken' kan hebben (Van Beugen, 1978: 34).

Donkers definieert 'veranderen' als "een alledaags bewust en onbewust proces van doel- of waardegeoriënteerd handelen, gericht op het aanbrengen van wijzigingen in de omgeving en/of in zichzelf" (Donkers, 2012: 24). Drie elementen wil ik kort aanroeren: het belang van de bewuste beïnvloeding van een actor naar een andere actor, de rol van 'anders worden' in de Veranderkunde, en het vraagstuk van de definieerbare actor in het 'anders maken'.

Ten aanzien van 'beïnvloeden' allereerst een enkele opmerking. In hoofdstuk 1 spreekt Donkers over de eenzijdigheid die 'professioneel veranderen', 'beïnvloeden', met zich meebrengt. Daarmee doet hij recht aan de feitelijkheid, want een cliëntstelsel ondergaat meer invloed van de veranderkundige dan andersom. Tegelijk is er natuurlijk sprake van een beïnvloeding vanuit het cliëntstelsel naar de veranderkundige: ik heb veel geleerd van mijn cliënten. Maar de functie en rol van de veranderkundige zijn toch primair 'wijzigend' van aard. En moet dat ook zijn, anders komen we in de moeilijkheden in de probleemoplossing als professional, want als we als professionals ons niet bewust zijn van het belang van onze invloed dan kunnen we gemakkelijk meegaan in allerlei ideologische normatieve opvattingen over hoe de ander 'zou moeten zijn'. En daarmee zouden we dan haaks staan op de fundamentele waarden waar de andragogiek voor staat: zelfbeschikking in relatie tot de ruimte voor en het recht van zelfbeschikking van anderen. Tegelijk is er echter ook een grens die zelfbeschikking. Wat we in de andragogiek / andragologie doen is proberen mee te sturen in de richting van de verandering, op zo'n manier dat de uitkomsten van het toch al aanwezige proces ook door ons als gunstig worden beoordeeld. In theorie zouden we als andragogen een proces van verandering kunnen begeleiden waarin een vrouwenhandelaar en een groep van diens 'slavinnen' geholpen worden om beter met elkaar te overleggen over bijvoorbeeld de condities waaronder zij tot prostitutie gedwongen worden. Ook daar is dan sprake van een verbetering van een situatie van een cliëntstelsel, maar toch vermoed ik dat andragogen daar niet tevreden mee zullen zijn. Daarmee komt het derde aspect naar voren: wij staan als andragogen voor een zekere waardeactualisatie: de ruimte van de een moet ruimte bieden aan de ander. Ik formuleer het positief, als een soort kantiaans

imperatief. De andragoog staat niet alleen voor voorkomen van overlast, maar voor meer: bevorderen van wederkerig ondersteunend samenleven. De nadruk die Donkers legt op professionaliteit, betrokkenheid en waardeactualisatie is een stevige tegenwind tegen platte opvattingen over neutraliteit van sociaal veranderkundigen.

Het tweede is dat 'veranderen' een inherent deel is van ons bestaan, los van de kwestie van de doel- of waarde georiënteerdheid. Per definitie veranderen we, ook zouden we niets 'doen'. En per definitie verandert het systeem waar we deel van uitmaken. Bij dit 'anders worden' speelt de actualiteit van de discussies over de beïnvloedbaarheid van ons gedrag een rol. Hersenonderzoekers als Swaab (2010) stellen namelijk dat een groot deel van ons gedrag ontstaat onder invloed van processen die we niet of nauwelijks kunnen controleren en die al in aanleg in onze periode van ontwikkeling in de baarmoeder grotendeels vastgelegd zijn. Even los van de vraag in hoeverre dit zo is (vgl. Noë, 2012), geeft dit aanleiding om terughoudend te zijn met al te grote opvattingen over de veranderbaarheid van mensen als centrale actoren in het samenleven. De vraag is daarmee in welke mate 'anders worden' van invloed is op 'anders maken'.

Het derde is de vraag: Welke sturing kunnen we geven aan veranderen? Vroeger wezen cultuuronderzoekers en organisatiedeskundigen bijvoorbeeld op de diepgaande invloed van onze culturele verworvenheden voor ons handelen en de moeizame veranderbaarheid. Ooit volgde ik een master-class 'Cultuurverandering in organisaties' waar de samenvatting van de vele hooggeleerde sprekers ongeveer als volgt was: als je de cultuur van een organisatie wilt veranderen dan moet je of andere mensen in dienst nemen of anders een proces van zo'n tien tot vijftien jaar ingaan. Wie een poosje actief is geweest in organisaties weet dat dit maar al te vaak zo is. Daar komen nog een element bij vanuit de opvatting van intentionaliteit door een definieerbare actor, zoals die in Donkers definitie zit. Castells (1996) wees er eind van de jaren negentig van de vorige eeuw al op dat veel processen, met name in de financieel-economische dimensie van ons bestaan, gestuurd worden door anonieme sturingsinstanties. Zo anoniem dat eigenlijk niemand meer weet wie die sturing doet, hoe die sturing plaatsvindt, op basis van welke waarden en met welke doelen, volgens welke beslisbomen en met welke verantwoording. Een interessant voorbeeld deed zich enige geleden voor toen er gedurende een half uur sprake was van een wereldwijde beurskrach doordat computers met verschillende snelheden en verschillende afstanden van enkele centrale computers op kleine fluctuaties vertraagd reageerden, wat voor andere computers een teken was dat er misschien iets aan de hand was, waardoor hun algoritmen zich gingen gedragen alsof er sprake was van plotselinge veranderingen, wat voor de langzame computers weer een teken was dat er iets aan de hand was, etc. Een en ander herstelde zich, na enige tijd, maar duidelijk werd dat dit soort processen een eigen leven heeft en nauwelijks meer door mensen is te reguleren. De kwestie is dat de definieerbare actor in Donkers' definitie soms niet aanwezig is, terwijl de activiteiten van die ondefinieerbare actor wel ons bestaan vergaand kunnen wijzigen.

Voor ons beroep als andragogen is de politiek ook relevant, een politiek die stelt dat we wel degelijk kunnen veranderen, bijvoorbeeld in de manier waarop we zorgen voor de kwetsbaren in onze samenleving, de manier waarop we verantwoordelijkheid nemen voor de buurt enzovoort. Ook daar zijn echter allerlei kanttekeningen bij te maken. Jager (2012) promoveerde op onderzoek waaruit bleek dat het nog niet zo gemakkelijk is om de onderliggende opvattingen van de WMO om te zetten in ander gedrag en een andere samenlevings- en zorgstructuur. In een master-class over buurtopbouwwerk vertelde Tonkens eens dat sommige buurten wel uitgeput lijken als het gaat om vraagstukken over 'groei', 'verbetering' en dergelijke. Het reservoir van potentiële verbetercapaciteiten van een buurt kan uitgeput zijn. In Zwolle was een van de uitkomsten van een renovatieproject dat de buurtbewoners zich nog steeds niet als 'gemeenschap' zagen, daar de diversiteit nog steeds te groot was gebleven.

Als het gaat om andragogisch veranderen dan moeten we ons dus steeds drie dingen voor ogen houden: het gaat om een bewuste beïnvloeding gericht op actualisatie van waarden, die actualisatie is beperkt door allerlei niet-beïnvloedbare factoren en die actualisatie wordt beperkt door gegroeide gegevens in onze samenleving.

Sociale veranderkunde

Donkers spreekt over 'sociale veranderkunde'. Hij kiest hiervoor om aan te duiden dat het in de veranderkunde niet alleen gaat om psychische verschijnselen binnen beperkte contexten, maar dat het ook gaat bovenindividuele verschijnselen, een culturele context waarin ons handelen is ingebed. Dat betekent dat hij bewust kiest voor een brede benadering van de veranderkunde. Het gaat niet alleen om een wetenschap die zoekt naar wetmatigheden of regelmatigheid, maar het gaat ook om daadwerkelijke verandering in de praktijk van het bestaan. Donkers benoemt dat als het verschil tussen een verklarende theorie en een competentietheorie. Een competentietheorie zouden we ook kunnen opvatten als een praktijktheorie. Volgens Verschuren (2010) kenmerkt professioneel praktijkgericht onderzoek zich als een zoektocht naar prescriptieve theorieën, handelingsprotocollen en probleemoplossing. Het gaat om onderzoek en theorievorming over de praktijk van menselijk handelen (in tegenstelling tot onderzoek naar de menselijke natuur) binnen een contingente werkelijkheid. De vragen naar validiteit, controleerbaarheid en cumulativiteit, worden daarom in dit soort onderzoek en theorievorming aangevuld met vragen naar implementaire validiteit en ethische validiteit. Donkers benoemt terecht dat de veranderkunde die zich richt op het sociale domein dan ook zowel micro-, meso- als macrogericht is, zich dialogisch en procesmatig voltrekt en moreel geladen is, waarbij niet alleen een brede rationaliteitsopvatting ten aanzien van soorten kennis aan de orde is, maar ook een brede rationaliteitsopvatting in de zin zoals bijvoorbeeld Tromp (2004) in Breedbeeldwetenschap heeft beschreven, namelijk authenticiteit (waarachtigheid) van behoefteinterpretaties en juistheid van normen. In een benadering als Tromp en Donkers voorstaan, zijn dus niet alleen de veranderkundige professionals aan zet, maar ook alle

andere actoren die bij een specifiek probleem betrokken zijn. Ook hun kennis, inzichten, normen, behoeften zijn onderwerp van onderzoek en reflectie en ook zij zijn actief onderzoeker daarvan en tevens onderzoekers van de inbreng van de veranderkundigen. Ik hoop nu in het vervolg te kunnen aangeven waarom ik juist die positiekeuze zo van belang vind voor de actualiteit.

Sociale veranderkunde en de tijd waarin wij leven

Het gaat bij Donkers dus om sociale veranderkunde. Dat roept de vraag op naar de tijd, de samenleving waarin wij leven. Wat is dat voor een samenleving, wat is dat voor een cultuur?

Volgens Kunneman (1996) kunnen we onze cultuur kenmerken als post-modern. We hebben afscheid genomen van een naïef vooruitgangsgeloof met grote verhalen, we aanvaarden de ambivalentie van het bestaan, zijn meer georiënteerd op het lokale, afwijkende en heterogene en we hebben toenemend vraagtekens bij de globalisering van ons bestaan. Hij signaleert echter tegelijkertijd (NB het is dan 1996) dat naast deze meer beschouwende ontwikkelingen in de cultuur een post-moderne situatie zich heeft ontwikkeld met als kenmerken: consumptie, waardering van het beeld boven de tekst, de videoclip boven de roman, succes en individueel genot boven solidariteit, toename van globalisering en bijbehorende flexibilisering (en ontmenselijking) van de productie, kitsch, narcisme en een houding van 'anything goes'. Het lijkt wel of de relativerende beweging van de post-moderniteit heeft geleid tot een levensinstelling: als er dan geen grote verhalen meer bestaan, dan zal ik mijn eigen kleine verhaal zo diep mogelijk uitbuiten.

Wat Kunneman bijna profetisch beschreef wordt door de Belgische psychiater De Wachter recent omschreven als 'borderline times' (2012). We leven in een samenleving die gekenmerkt wordt door concurrentiebeleid, een ongebreideld geloof in de meritocratie, plaatsen economische belangen op de voorgrond, gooien eeuwenlang overgeleverde waarden en normen aan de kant, leven met de alleenheerschappij van de individuele vrijheid, geloven nauwelijks meer in de kracht van de groep en zijn er van overtuigd dat we in de best mogelijke wereld leven (De Wachter, 2012: 15). Elkaar steeds snel opeenvolgende en uitputtende ervaringen domineren ons bestaan. De Wachter beschrijft daarmee een extremisering van de wat ooit door het SCP (2004) werd samengevat onder de 5 l's: individualisering, internationalisering, informatisering, informalisering en intensivering van ons individuele en sociale bestaan.

Voor wie de waarnemingen van Kunneman en De Wachter filosofisch of essayistisch mogen lijken: wanneer we ter illustratie kijken naar het overheidsbeleid van de laatste jaren dan lijkt daar vooral een door economische motieven ingegeven beleid van herstructurering van de samenleving te zijn ingezet met grote gevolgen voor de onderlinge betrokkenheid en zorg voor de medemens en diens materiele en immateriële bestaan. De overheid ziet zelf ook dat deze economische rationaliteit wel erg beperkt is, maar wil dit compenseren met het leggen van verantwoordelijkheid bij burgers en lage overheden om de nadelige gevolgen van dit

beleid te compenseren. De beroemde WMO heeft veel goede kanten, maar gaat onderhuids uit van het bestaan van een civil society, die geacht wordt alle nadelen op te vangen van een wijzigend beleid en een zich wijzigende opbouw van de verhouding tussen burger en staat. Een aanname die stevig bekritiseerbaar is, getuige bijvoorbeeld de dissertatie van Jager (2012) waarin zij laat zien dat het inzetten van de civil society voor overheidsdoeleinden als risico heeft dat opnieuw een deel van 'de gemeenschap', wat Donkers noemt ons 'socius'-zijn, metgezel-zijn, onder het beslag van beleidsvoering gebracht wordt en daarmee feitelijk ondergraven wordt! Ook de civil society, waarin de medemenselijke betrokkenheid in natuurlijke, leefwereld-gemotiveerde relaties centraal staat, wordt dan steeds verder onderdeel van de economische rationaliteit.

De Canadese filosoof Taylor (2007) vat onze Westerse situatie samen als: we zitten gevangen in de immanentie in het individu. We zitten *gevangen*, dat wil zeggen, ons hele denken en handelen is opgesloten, we kunnen ons niet meer onttrekken aan onze situatie. We zitten gevangen in ons *individu-zijn*: denken en handelen zien als onderdeel van een groep of gemeenschap inclusief de verantwoordelijkheid voor die gemeenschap en inclusief het respect voor anderen in die gemeenschap is lastig voor ons geworden, bijna niet meer mogelijk zonder iets als een paradigmashift te maken. Opgesloten in de *immanentie* zonder enig beroep te kunnen doen op waarden die mijn directe bestaan overstijgen, zonder me aangesproken te voelen door een overstijgende moraal die een tegen-spreker voor mij is. En deze opgeslotenheid zit *in mijzelf*. Niet slechts in mijn denken of handelen, maar het doortrekt mij, het is een deel van mij geworden en daarom moet ook alles uit de immanentie *in* het individu gehaald worden! Als er feitelijk niets buiten mij is dat van waarde, betekenis is en mij tot de orde kan roepen op basis van die externe waarde en betekenis, *dan moet ik alles in mijzelf vinden en verwerkelijken*.

En binnen die context komt dan Donkers met zijn concept van sociale verandering met een brede rationaliteit in drie historische verschijningsvormen en een nieuwe verschijningsvorm 'zelfregulatie'.

Sociale verandering in drie historische gedaanten

Interessant vind ik dat Donkers de drie historische benaderingen in de verandering opnieuw een plaats heeft gegeven. De drie modellen: het technisch-rationele, het persoonlijk groei en het maatschappij-kritische model, situeert hij in drie posities die vanaf de Grieken en in het bijzonder vanaf de Verlichting actief zijn in ons denken over de mens en de samenleving en de wijze waarop beide samenhangen en beïnvloed kunnen worden.

Van de drie modellen geeft hij een beschrijving en wijst hij sterke en zwakke kanten aan. Ze zijn elkaars geweten en behoren een kritiserende dialoog met elkaar aan te gaan. In ieder geval dient de veranderingige de drie modellen op die manier voor zichzelf te gebruiken.

De waarde van deze stelling ligt voor mij op drie onderdelen. Allereerst geeft Donkers daarmee een kritiek op wat we hierboven beschreven zagen in de analyses van Kunneman

en De Wachter. Hoewel onze samenleving nog slechts lijkt te bestaan in het individualistisch genieten van het hier en nu, is dit feitelijk gezien onjuist. We functioneren in de tijd, tussen een gisteren en een morgen. Wat ik vandaag doe heeft consequenties voor wat ik morgen kan doen. En daarmee heeft mijn handelen van gisteren dus gevolgen voor mijn mogelijkheden in het nu. Dat maakt dat ik verantwoordelijkheid draag voor gevolgen. En net als dat voor mij geldt, geldt dit voor anderen. Ik ben ingebed in een complexiteit van menselijke handelingen, in een geschiedenis van beslissingen, vormgevingen, keuzen. Donkers vraagt aandacht voor de geschiedenis als iets dat relevant is voor heden en toekomst.

Het tweede aspect is daarmee verbonden: als we onderdeel zijn van een geschiedenis, dan is het ook goed om te leren van de geschiedenis. Als ik verantwoordelijk ben voor mijn eigen handelen, dan dus ook voor de vergissingen of onbedoelde effecten van dat handelen. En als ik een goed leven wil hebben, dan is het wenselijk om terug te kijken naar die vergissingen en onbedoelde effecten om dit goede leven in de toekomst (beter) na te streven. Kennis van de drie modellen geeft aanwijzingen over hoe in de tijd mensen hebben geprobeerd oplossingen te vinden voor problemen die zij tegenkwamen. Inclusief de sterke en zwakke kanten van die oplossingen. De geschiedenis roept mij op te leren van het verleden wil ik tenminste voor de toekomst proberen het leven beter, aangenamer te maken.

Het derde aspect betreft het gegeven dat ik tot nu toe uitgegaan ben van de post-moderniteit als gegevenheid. Maar bijvoorbeeld Lyotard (1979) geeft aan dat er niet slechts post-moderniteit bestaat, maar ook moderniteit en zelfs pre-moderniteit. En dat die ieder nog een zekere waarde hebben. De moderniteit heeft zijn waarde voor bijvoorbeeld het denken over technische ontwikkelingen. De pre-moderniteit heeft zijn waarde voor het denken over onderliggende vraagstukken van betekenis van de verschijnselen en de kwestie van tijd en plaats, uitstijgend boven onze immanentie.

Sociale verandering in een vierde gedaante

De drie modellen zijn bruikbaar zijn in een classificatie van 'ordes van problemen', zoals ontwikkeld door Boonstra. Volgens Boonstra (2000) zijn eerste orde problemen eenduidige, bekende problemen in een bekende context. Dat soort problemen kunnen worden aangepakt op basis van aanwezige kennis, vaardigheden, methoden en technieken. Zeg maar de toepassing van een van de drie modellen. Tweede orde problemen zijn die vraagstukken waarin er meerdere perspectieven op de problemen aanwezig zijn en de koers van de verandering niet geheel duidelijk is. Verandering van structuur, cultuur en individuen zijn nodig, de verandering is facilitator en zoekt samen met betrokkenen naar de gekende problemen. Dit is de combinatie van de drie modellen, soms elkaar afwisselend, soms elkaar bekritiserend. Deze soort problemen en oplossingen veronderstelt echter nog steeds bekendheid met en inzicht in de complexiteit en de turbulentie van de omgeving.

Derde orde problemen zijn echter van andere aard. Daar gaat het om met ambigue vraagstukken en slecht te definiëren problemen, waarbij er sprake is van instabiele situaties en onvoorspelbare interactiepatronen. Het gaat om nieuwe vormen van organiseren naar een onbekende toekomst, waarin betekenissen moeten worden geconstrueerd en contexten ontworpen.

‘U weet niet meer waarvan u afhankelijk bent’, zegt Boonstra op zijn website.

“Het systeem produceert en creëert net zo goed zijn omgeving als omgekeerd. Organisatie en omgeving zijn complementair; zij bepalen elkaar. De eenheid van vernieuwing is niet langer de organisatie, maar bestaat uit organisatorische netwerken en hun omgevingen... gaat het om een proces van wederzijds begrijpen waarin pluriformiteit, meerstemmigheid en doorgaande interacties mensen in staat stellen nieuwe betekenissen te geven aan hun handelen en denken, en aan de complexiteit van het organiseren en de vraagstukken die daarmee zijn verbonden. ... Waar het mij om gaat is dat bij derde-orde-veranderingen het leren en het vernieuwen samen vallen in een interactief proces van actoren. Dit perspectief betekent het creëren van contexten en het ondersteunen van processen waarin actoren zelf vormgeven aan vernieuwingsprocessen. Kern is dat feedbackprocessen zichtbaar worden, dat er ruimte is voor processen van zelforganisatie, dat interactieprocessen tussen actoren op gang komen, dat meerdere stemmen klinken vanuit meervoudigheid en variëteit, dat betekenissen en vooronderstellingen zichtbaar worden, dat in dialoog een gedeelde betekenisgeving ontstaat en gezamenlijke handelingsalternatieven worden ontwikkeld, en dat er processen op gang komen van handelen, reflecteren en leren.”¹

We zitten obv de analyses van Kunneman, De Wachter, Taylor en anderen in een periode van overgang, die dit soort derde orde problemen geeft. We weten niet hoe de toekomst er uit zal zien, alleen wel dat die waarschijnlijk anders zal zijn, dan wat we uit het verleden kennen. Maar hoe precies dat andere is, blijft vooralsnog in de sluiers van de toekomst verborgen. Dan voldoen de drie modellen niet meer, maar moeten we zoeken naar een heel andere weg. Dat is de weg van de zelfregulatie. Precies dat is wat donkers ons in het vierde model als mogelijkheid aanbiedt. Zelfregulering is “een reflectief (dus niet mechanisch of automatisch) proces van waardegeoriënteerd handelen, dat zich bewust en onbewust afspeelt in de onderlinge samenhang van gedrag, persoon en omgeving. Het is een intern en extern proces van sturen en afstemmen.” (Donkers, a.w., 290). Donkers beschrijft dit proces, geeft aan welke competenties dan nodig zijn en hoe met die competenties te handelen. Die competenties omvatten cognities, intrapersoonlijk en sociaal handelen. En met die beschrijving geeft hij impliciet dus ook aan waar de veranderkundige op gericht moet zijn: dat ook de andere actoren die basiscompetenties gaan hanteren. De veranderkundige wordt dan zowel veranderaar als leraar, zowel deskundige als toekomstig gelijke, zowel aanbiedend als zich openstellend voor kritische reflectie door het cliëntsysteem.

---

¹ <http://www.complexiteit.nl/19668123.html> , laatst bezocht 19.06.2013.

Zelfregulatie en de morele orde

Maar nu stuiten we op een probleem, dat van de moraliteit die verondersteld wordt in dit model. Het gaat immers nog steeds om 'waardegeoriënteerd' handelen, ook bij de zelfregulatie die als werkwijze zo passend lijkt in een situatie van ambiguïteit, waarbij de grote verhalen, de grote waardesystemen niet langer aan de orde lijken te zijn als richtinggevers voor het geheel van de samenleving.

Donkers stelt dat onderdeel van de zelfregulatie is de dialoog en zo nodig het voeren van een 'grenzenstellende dialoog'. Het gaat daarbij om 'de zorg voor een goede kwaliteit van uitwisseling van argumenten en ervaringen' op basis van het vertrouwen in de redelijkheid van de ander en erkenning van ieders gelijkwaardigheid. Het om 'open en vrijmoedig' spreken. Om 'zorgdragen voor de zelfregie van de ander'. (Donkers, a.w., 309).

Ik vind dit deel prachtig, een beschrijving die warm maakt en hoop biedt. Tegelijk is dit het deel waar ik de grootste zorgen bij heb. De grenzenstellende dialoog, de waardegeoriënteerdheid, veronderstelt dat gedeelde waarden mogelijk zijn, dat mensen waarde-hierarchieën hebben die een zekere relativering toelaten (dat alles is nodig voor zo'n waardegeoriënteerde grenzenstellende dialoog) en dat de dragers van die waarde-hierarchieën het kunnen verdragen dat er een zekere 'verdunding' optreedt in hun eigen waardesysteem. Dat zij tot onderhandelen bereid zijn en onderhandelingsresultaten kunnen accepteren, ook als niet alles binnengehaald wordt.

En daar zit nu wel een ernstig vraagstuk voor onze tijd waarin er volgens de beschrijvingen van Kunneman, De Wachter en Taylor eigenlijk geen waardeoriëntaties meer zijn die een absolute claim kunnen laten gelden, die ons tot een verantwoording kunnen roepen. De filosoof Van Tongeren beschrijft dit mijns inziens indringend in een bespreking van Nietzsche's beschrijving van het nihilisme dat ontstaan is na de dood van God. De geschiedenis is bekend. In *Die Fröhliche Wissenschaft* laat Nietzsche een dwaze mens een lantaarn opsteken midden op de dag op een markt. Hij zoekt God. En wanneer de omstanders een beetje de spot met hem drijven en suggereren dat god misschien slaapt of op reis is, maakt de dwaze mens zijn boodschap bekend: 'God is dood en wij hebben hem gedood. Wij zijn zijn moordenaars.' Maar daarmee hebben we onze horizon weggeveegd, weten we niet meer waarheen we ons bewegen, dwalen we in een oneindig niets. (Van Tongeren, 2012: 116). Als we geen overkoepelend, extern van onze eigen opvattingen bestaand waardesysteem hebben, waarom zouden we ons dan op een zelfgeconstrueerd waardesysteem richten? Er is immers niets en niemand meer die ons ooit fundamenteel ter verantwoording kan roepen! Van Tongeren vraagt zich nu met Nietzsche af waarom we daar eigenlijk niet van wakker liggen. Waarom deert het ons niet dat we geen horizon meer hebben, geen fundamentele ijkpunten waarnaar we onszelf en anderen kunnen richten. Een van de antwoorden die Van Tongeren in navolging van Nietzsche dan formuleert is dat we er geen last van hebben omdat we nog een tijdlang kunnen voortleven in de vermoldde structuren, zolang we tenminste in comfortabele omstandigheden leven! Dat wil zeggen:

zolang er genoeg is voor iedereen, is er geen reden om ons zorgen te maken over waarden en het ontbreken daarvan. Maar ondertussen lijkt dit langzamerhand niet meer zo te zijn. Er is niet genoeg voor iedereen, wat er is wordt in ieder geval niet eerlijk genoeg verdeeld tussen de leden van een samenleving. Het gesprek over waarden krijgt daarmee een urgentie die het gesprek zelf onder druk zet!

Sociale veranderkunde, zelfregulatie en gemeenschap als actieve narrativiteit

De vraag is dan ook waar te beginnen en hoe het gesprek over de morele orde te ontwikkelen. Donkers geeft daarvoor een richting door zijn veranderkunde een 'sociale' veranderkunde te noemen. Dat wil zeggen een veranderkunde die uitgaat van de mens als gemeenschapswezen. Niet een uitgangspunt in het individu, niet een uitgangspunt in de maatschappij of staat, maar in de mens als 'socius', metgezel. Als wezen op de grens tussen leefwereld en systeemwereld.

'Gemeenschap' is een activiteit, zei laatst een predikant in een artikel (Luiten, 2013). Gemeenschap is iets waarvoor we ons moeten inspannen, iets dat dagelijks onderhoud vergt en dagelijkse oefening. Het gaat over wat we 'gemeen' hebben met elkaar en de onderhouding daarvan. Het gaat over de dynamische balans tussen ruimte voor diversiteit van opvattingen en homogeniteit van de grenzen in het bewaken van die ruimte. Het gaat over de noodzaak tot samenleven en het belang daarvan. Het gaat uiteindelijk over 'zin'. De Wachter stelt daarover dat zin niet iets is dat we individueel kunnen dragen, maar dat zin een gemeenschapsgebeuren is, dat met verankering en verbondenheid te maken heeft, met andere woorden dat zingeving een fundamenteel sociaal gebeuren is (De Wachter, 2012: 226). We moeten als het ware nieuwe zingevingssystemen ontwikkelen, nieuwe moraal ontwikkelen.

Wat betekent dit nu voor de vraagstukken waar de andragologie / andragogiek zich in de komende jaren mee moet gaan bezighouden? Mijns inziens zijn dan twee vraagstukken in ieder geval aan de orde.

Het eerste is dat de andragologie zichzelf zal moeten bezinnen op een ontologie die een antwoord kan geven op de vraag naar de fundering van zo'n moraal. Een ontologie die breed is zonder grenzeloos te worden. Misschien betekent dit dat de andragologie zich zal moeten gaan verhouden tot de filosofie en de theologie, nu we in een samenleving zitten waarin een veelheid van levensopvattingen, immanent en transcendent, in een veelheid van uitingsvormen aanwezig is. Die ontologie zal misschien terug moeten naar doordinking wat het betekent om gemeenschapswezen te zijn. Wat het betekent dat geen mens zonder andere mensen kan bestaan, dat ieder mens uiteindelijk afhankelijk is van andere mensen, dus ook van het welzijn van andere mensen.

Het tweede is dat de andragologie zich dan opnieuw moet gaan bezighouden met de vorming van de persoon van de andragoog. Met het eigen verhaal van de andragoog, een verhaal over mens-zijn, gemeenschapswezen-zijn, over het eigen zoeken naar verstaan,

vrijheid, grenzen, de ander. Over de zoektocht die dit met zich meebrengt. Over de weerstand die dit oproept bij anderen, maar ook 'in' onszelf (we zijn immers ook zelf gevangen in die immanentie in ons zelf, zoals Taylor stelde). Anders gezegd: de andragologie zal de narratieve zijde van het bestaan opnieuw aan de orde moeten stellen. Daarmee zou de andragologie aansluiten bij de fragmentatie van het bestaan. Het eigen fragment wordt dan een fragment naast andere fragmenten. De erkenning dat het bestaan in scherven ligt, wordt dan het uitgangspunt voor de zoektocht naar het begrijpen hoe het bestaan voor het in scherven viel er uitzag. Mijn verhaal is dan een verhaal naast het verhaal van de ander. Niet relativistisch, maar ingebed in een ontologie van gemeenschapswezens, die proberen samen te zoeken naar wat de verschillende verhalen voor elkaar zouden kunnen betekenen in het terugvinden van de diepe lagen van dat gemeenschapswezen-zijn.

Afsluiting

De veranderkunde is nooit een neutrale wetenschap geweest. Niet in de tijden dat de drie historische modellen ontstaan zijn, niet in de hoogtij van het andragologisch bedrijf onder grondleggers als Ten Have, Van Beugen, Mulder, Baart, Janssen, Nijk, Verbiest, Doerbecker en veel anderen. Donkers past in die traditie. Vakmanschap in combinatie met mensbetrokkenheid en waardegeoriënteerdheid. Laten we de uitdaging die Donkers ons biedt met beide handen aannemen.

Zwolle, 27 mei 2013.

Henk Geertsema.

Gebruikte literatuur:

Beugen, M. van, (1978) *Relatiesleutelaars betreden het strijdperk*. Assen/Amsterdam: Van Gorcum.

Boonstra, J. (2000) *Lopen over water*. Oratie Universiteit Amsterdam.

Castells, M., (1996) *The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume I. The Rise of the Network Society*. Malden, MA: Blackwell Publishers.

Donkers, G., (1999) *Zelfregulatie als reflectiekader van methodiek maatschappelijk werk. Een agogische benadering*. Baarn: H. Nelissen.

Donkers, G., (2012) *Veranderen in meervoud*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.

Have, T.T. ten, (1979) *Andragologie in blauwdruk*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Jager-Vreugdenhil, M., (2012) *Nederland participatieland? De ambitie van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) en de praktijken in buurten, mantelzorgorganisaties en kerken*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Kunneman, H., (1996) *Van theemutscultuur tot walkman-ego*. Amsterdam: Boom Meppel.

Lyotard, J.-F., (1979) *Het post-moderne weten: een verslag*. Kampen: Kok Agora.

Luiten, B., (2013) *Wonderlijke gemeenschap*. In: De Reformatie, jaargang 88, nummer 17, 368 – 372.

Noë, A., (2012) *Wij zijn toch geen brein? Waarom onze geest niet in ons hoofd zit, en andere lessen uit de biologie van het bewustzijn*. Rotterdam: Lemniscaat.

SCP, (2004) *In het zicht van de toekomst*. Sociaal en cultureel rapport 2004. Den Haag: SCP.

Swaab, D., (2010) *Wij zijn ons brein. Van baarmoeder tot Alzheimer*. Amsterdam/Antwerpen: Contact.

Taylor, C., (2007) *Een seculiere tijd*. Rotterdam: Lemniscaat.

Tongeren, P. van, (2012) *Het Europese nihilisme. Friedrich Nietzsche over een dreiging die niemand schijnt te deren*. Nijmegen: Vantilt.

Tromp, J.C., (2004) *Breedbeeld wetenschap. Een kritisch-reflexief onderzoeksmodel gebaseerd op een breed rationaliteitsbegrip*. Utrecht: Van Arkel.

Verschuren, P.J.M., (2010) *Onderzoek in het HBO. Soorten, scholingsniveaus en methodologische profielen*. Nijmegen: Radboud Universiteit.

Wachter, d. de, (2012) *Borderline Times. Het einde van de normaliteit*. Tiel: Uitgeverij Lannoo.